Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 20/1 (2018) 117-130

Ekolojik Düşünce Bağlamında Uygarlık Eleştirisini Yeniden Tahayyül Etmek

Seçil Mine TÜRK*

Geliş Tarihi (Received): 05.03.2018– Kabul Tarihi (Accepted): 03.04.2018

Öz

Uygarlık ve eleştirisi çok uzun yıllardır sosyal bilimlerin en tartışmalı ve zorlu temalarından biridir. Hem uygarlık kavramına hem de söz konusu kavramın eleştirilme biçimlerine dair çok farklı yaklaşımlar söz konusu olmuştur. Bu eksenden hareketle bu çalışma ekolojik düşünce bağlamında uygarlık eleştirisini yeniden tahayyül etmeyi deneyecektir. Tasvir edici bir yöntem kullanacak olan söz konusu çalışma üç ana soruya yoğunlaşacaktır: Uygarlık eleştirisini, ekolojik düşüncenin kurucu bir unsuru yapan şey nedir? Ekoloji düşüncesi içinde uygarlık eleştirisinin merkezi konumunun izlerini sürebilmek için farklı siyasal ideolojilere eklemlenmiş halleriyle ekolojik düşünceye bakıldığında ne tür bir kavramsal çerçeve görülür? Ve, son olarak, ekolojik düşüncenin teorik sınırları açısından uygarlık eleştirisi önümüze ne türden sorular ve sorunlar getirir? Bu doğrultuda uygarlık eleştirisinin ekolojik düşünce içinde merkezi bir konum arz etttiği varsayımına dayanan söz konusu çalışma; uygarlık eleştirisinin ekolojik düşüncenin sadece kurucu bir veçhesi olmadığını aynı zamanda genel olarak ekolojik düşüncenin teorik sınırlarına ve sınırlılıklarına da işaret ettiğini ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ekoloji, Uygarlık, İlerleme, Tarih, Ekolojik Düşünce*

*Dr. Öğr. Üyesi, Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, smine@gazi.edu.tr

Reimagining The Critique of Civilization In The Context of Ecological Thought

Abstract

Civilization and its critique has been one of the most controversial and difficult themes in social sciences for many years. Both the concept of civilization and the ways of its critique have been examined with different approaches. From this viewpoint, this study seeks to reimagine the critique of civilization in the context of ecological thought. Using a descriptive method, the study focuses on three major questions: What makes the critique of civilization a constitutive element of ecological thought? What kind of conceptual framework can one see when taking a glance at the ecological thought linked to different major political ideologies to trace the central position of the critique of civilization within ecological thought? Finally, what kind of problems and questions does the critique of civilization provoke in terms of theological frontiers within ecological thought? Accordingly, based on the assumption that the critique of civilization occupies a central stage in ecological thought, this study argues that the critique of civilization is not only a constitutive aspect of ecological thought but also a conceptual medium that emphasizes the theoretical frontiers and limitations of ecological thought in general.

Keywords: *Ecology, Civilization, Progress, History, Ecological Thought*

Giriş

Uygarlık kavramı sosyal bilimlerin en tartışmalı kavramlarından biridir. Kavram sosyolojiden antropolojiye uluslararası ilişkilerden siyaset bilimine farklı disiplinlerin tarihsel gelişimi içinde hep dikkat çeken bir nitelik arz etmiştir. Söz konusu kavrama dair nihai bir tanım çerçevesi geliştirmek ise bu temelde bir hayli zordur. Aktürk'ün de vurguladığı üzere, "hakkında yazılan onca esere rağmen bu kavramın tanımı hala son derece muğlak ve başvurulan yazara bağlı olarak fazlasıyla değişkendir" (Aktürk, 2007: 147). Nitekim Norbert Elias, *Uygarlık Süreci*'nin birinci cildinin hemen başında "uygarlık kavramının birbirinden oldukça farklı olguların anlatılması için kullanıldığı" belirterek kavramı tanımlamanın zorluğuna dikkat çeker ve uygarlığın "daima ileriye doğru hareket eden bir süreç ya da bir sürecin sonucu"na atıfta bulunan bir kavram olarak kültür kavramıyla olan farklılığına parantez açar (Elias, 2004: 73-75).[†] Elias'ın çizdiği çerçeveyi anımsatan bir biçimde Fernand Braudel de *Uygarlıkların Grameri*'nde, belirgin bir biçimde 18. Yüzyıl Avrupası'nda bugünkü anlamıyla kullanılmaya başlayan uygarlık kavramının "hem manevi hem de maddi değerlere işaret eden", "ekonomik, teknolojik, ve nüfusa ilişkin verilere bağımlı", "yavaş değişen", "yaşayan bir geçmiş"e işaret eden çok boyutlu bir dinamik olduğunu vurgular (Braudel, 2006: 32-33, 49, 57). Bu dinamiğe işaret eden bir başka isim olan Samuel Huntington söz konusu kavramın, "ilkellik" karşıtı bir durumu nitelemek için kullanıma sokulduğundan söz ederek uygarlığın özü itibariyle "büyük ölçütlerde bir kültür" olduğunu savunur (Huntington, 2002: 47-48).

Bu çalışma, asli amacı doğrultusunda, bu zorlu kavrama dair farklı tanımların bir muhasebesini yapmayacak olsa da söz konusu kavramın yukarda işaret edilen isimlerin yaptığı tanımlar bağlamında daha çok "ilerleme" ve "değer" nosyonları üzerinden düşünüldüğünü ifade etmek mümkündür. Nitekim bu eksenden hareketle sözgelimi Sigmund Freud'a göre de uygarlık, "yaşamlarımızı hayvan atalarımızın yaşamlarından ayıran ve iki amaca, açıkça zikretmek gerekirse, insanoğlunun doğaya karşı korunmasına ve onların karşılıklı ilişkilerini uyumlu hale getirmeye hizmet eden düzenlemelerin ve başarıların genel toplamı"dır (Freud, 1962: 36). Bu düzenlemelerin sadece rasyonalizasyon ve tahakküm dinamikleri üzerinden

[†] Çok genel hatlarıyla değinmek gerekirse söz konusu farklılık, kavramın İngilizce ve Fransızca'daki kullanım biçimi ile Almanca'daki kullanım biçimi arasındaki mesafenin üzerine inşa edilmiştir. Elias'ın işaret ettiği gibi, İngilizce ve Fransızca'daki haliyle kavram, "o ulusun Batılı toplumların ve insanlığın gelişimine duyduğu övünce" atıfta bulunmaktayken; "kavramının Almanca'daki karşılığı ise, son derece yararlı olan ama ikincil derecede kalan bir şey anlamına gelir, yani yalnızca insanın dışında bulunan şeyleri, insan varlığının dışsal yönünü kapsar. Almanca'da, insanın kendi içinde var olanı, ulaştığı düzeyle ve kendi varlığıyla övüncünü ifade etmekte kullanılan sözcük ise 'kültür' sözcüğüdür. (…) Fransızca ve İngilizce'deki 'uygarlık' kavramı siyasi, ekonomik, dinsel, teknik, ahlaki ya da toplumsal olgular için kullanılabilir. Almanca'daki 'kültür' kavramı ise özünde düşünsel, sanatsal ve dinsel olguları ifade eder ve bu tür olgular ile siyasi, ekonomik ve toplumsal olguları mümkün olduğunca ayırma eğilimi gösterir" (Elias, 2004: 74).

işlemediği aynı zamanda uygarlık sürecinin farklı pratikler ve alanlar temelinde karmaşık bir "birleşme-bütünleşme" ve "tekelleşme" dinamiği (Bourdieu, 2015: 270) ile de mümkün olduğunu da yine bu bağlam içinde zikretmek gerekmektedir.

Bu zeminden hareketle ekoloji düşüncesi özelinde uygarlık eleştirisinin konumuna dair düşülebilecek küçük ve tasvir edici bir şerh olarak bu çalışmanın amacı; uygarlık eleştirisinin ekoloji düşüncesi için kurucu bir düşünsel unsur olduğu varsayımından hareketle söz konusu unsurun anlamı, önemi ve işaret ettiği sorunlara dair genel bir çerçeve çizmektir. Bu yapılırken ekoloji düşüncesinin tarihsel gelişimi ya da bu düşünce içinde gelişen farklı yaklaşımların kapsamlı ve detaylı bir analizine girişilmeyecektir. Zira, işaret edildiği üzere, çalışmanın asli amacı uygarlık eleştirisinin ekolojik tahayyül için sahip olduğu öneme dair bir dizi soruya ve soruna dikkat çekmektir. Bu çerçevede çalışma şu üç soru etrafından şekillenecektir: Uygarlık eleştirisini ekolojik düşünce için kritik bir kurucu unsur haline getiren şey nedir? Uygarlık eleştirisinin ekolojik tahayyül özelinde sahip olduğu merkezi konumun izlerini sürmek için farklı ideolojilerle eklemlenmiş ekolojik yaklaşımlara bakıldığında nasıl bir manzara ile karşılaşılır? Son olarak, uygarlık eleştirisinin ekolojik düşünce özelindeki konumunun ekolojik tahayyülün teorik sınırları açısından önümüze koyduğu sorular ve sorunlar genel hatlarıyla nelerdir?

Ekolojik Düşüncede Uygarlık Eleştirisini Yeniden Düşünmek

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemini gün geçtikçe derinleştiren bir toplumsal hareket ve ideoloji olarak ekoloji, düşünsel sistematiğini bir dizi ön kabul üzerine inşa etmiştir. Bu çerçevede ekoloji düşüncesi, çevrecilikten farklı olarak insan-doğa ilişkisini "insan çıkarı" temelinde mekanistik bir bakış ve tek yönlü bir sürdürülebilirlik hassasiyeti temelinde ele almaz. Yine bu bağlamda söz konusu düşünce, doğa-insan ilişkisini "çevrenin etkin ve verimli kullanımı" şeklinde ekonomist bir yaklaşımla da tahayyül etmekten uzak durur. Ekolojik düşünce içinde statik bir kavramsallaştırma olarak "çevre"ye değil, doğa-insan ilişkisinin gerçekleştiği bütünsel bir zemin olarak "eko-merkez"e hatta mikro "eko-merkezlere" odaklanılır. Tüm bu eksende ekolojik dünya tasavvuru, faydacılık ve araçsal rasyonalite temelinde işleyen ve nihayetinde doğaya değişmez bir öz atfeden çevrecilik perspektifinin bir eleştirisi olarak da düşünülebilir.

Her toplumsal hareket, teorik yaklaşım, dünya görüşü ya da ideoloji özelinde olduğu gibi ekoloji düşüncesi özelinde de belirli kurucu unsurların mevcudiyetinden söz etmek mümkündür. Az önce işaret edilen türden bir çevrecilik eleştirisine ek olarak Aydınlanma, modernite ve pozitivizm eleştirisi, doğa ve insan arasında çizilen dualist çizginin eleştirel bir

gözle değerlendirilmesi, kapsayıcı ekonomik modellerin yapısı ve işleyişi üzerinde düşünmek eğilimi, hiyerarşi ve tahakküm biçimlerinin asli dinamiklerini analiz etmek arzusu, eko-merkezli sorunların nedenleri üzerinde yoğunlaşan sistematik bir açıklama çabası, zikredilen sorunların nasıl üstesinden gelinebileceğine ilişkin bir öneri dizgesi geliştirmek gayreti, kapsayıcı bir siyaset algısı, somut düzlemde toplumsal hareketlere eklemlenmeye yatkınlık, siyasal bağlamda klasik örgütlenme yapıları dışında kalan politik aktörlerle işbirliği ve tüm bu eksenden hareketle farklı siyasal ideolojilerle etkileşime geçmek yönündeki tarihsel ve düşünsel temayül çok genel hatlarıyla da olsa ekolojik düşüncenin kurucu karakteristikleri arasında zikredilebilir.

Sözü edilen bu çerçeve içinden bakıldığında ekoloji düşüncesinin kurucu unsurlarından birinin uygarlık eleştirisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu iddiayı mümkün kılan dinamiklere kısaca bakmak bu noktada faydalı olacaktır. Her şeyden önce, ekoloji düşüncesi -yine çevrecilikten farklı olarak- eko-merkezli sorunları bir tarihsellik düzlemi üzerinde ele alır. Bu çerçevede yöntemsel olarak ekoloji, eko-merkezli sorunların doğuşu için bir başlangıç noktası aramak eğilimindedir. Bu eğilim, kendisini kaçınılmaz olarak bir ilerleme nosyonu ile birlikte somutlaştırır. Tarih, ilerleyen bir süreç olarak, uzun vadeli sonuçları açısından dönüştürücü bir dizi kırılma anının toplamı olarak düşünülür. Bu temelde, ekolojik düşünce için tarih aynı zamanda bir süreç olarak uygarlık tahayyülüne kapı açar. Uygarlık, tarihin belirli bir anında, onun çizgisel ilerleyişinde ortaya çıkmış bir kırılma anı ve devam eden bir süreçtir. Bir süreç olarak uygarlık, tek ve merkezi bir akıl üzerinden geliştirilmiş ve daha en başında hangi aşamada neyin gerçekleşeceğinin belirlendiği bir proje değildir. Ekolojik düşünce uygarlığın bir süreç olarak ilerleyişinde hem belirli bir düzen hem de "niyet edilmemiş sonuçlar" görür. Bu açıdan ekolojik düşüncenin uygarlık nosyonunun, Norbert Elias'ın uygarlık tasavvuruna yakın bir görünüm arz ettiği ileri sürülebilir. Zira Elias için "insan davranışının ve hissedişinin çok belirli bir yöndeki değişimi" ve bir "süreç olarak" uygarlaşma dinamikleri temelinde söz konusu olan şey, "tarihsel değişimin genel sorunundan başka bir şey değildir: Bu değişim, bir bütün olarak 'akılcı' planlanmış değildir; ama düzensiz biçimsel görünümlerin kuralsız bir geliş gidişi de değildir" (Elias, 2002: 299-300).

Buradan hareketle ekoloji düşüncesi, eko-merkezli sorunların ortaya çıkışına dair kurduğu düşünsel çerçeveyi bir süreç olarak uygarlık fikri ve bu fikrin somut uzantıları üzerine inşa eder. Uygarlık kavramını ve dolaylı olarak uygarlık eleştirisini ekolojik düşünce içinde merkezileştiren varsayım iki ana düzlemde somutlaşır: Zaman ve fail. Farklı ekolojik yaklaşımlar tarafından kabul edilen bu varsayıma göre birinci düzlemde eko-merkezli sorunlar

daima varolmuş sorunlar değildir. Dolayısıyla bu sorunlar tarihin belirli bir anında özgün bir içerikle ortaya çıkmışlardır. Bu an, yukarda da sözünü ettiğimiz gibi, bir değişim anıdır ve ekolojik düşüncenin tarih anlatısında -birazdan tartışılacağı üzere farklı içeriklerle tanımlansa da- uygarlık sürecine tekabül eder. İkinci düzlemde bu sürecin faili, yine ekolojik tahayyül içindeki farklı zaviyelerden bakıldığında, tüm ontolojik-kategorik çağrışımlarıyla (Homo Economicus, sömürgeci, erkek, Batılı vb.) "İnsan"dır. Ancak insanın eko-merkezli sorunlar içinde fail olarak konumu birinci düzlemden, yani zaman düzleminden bağımsız düşünülmediği için bu varsayım insanın failliğini uygarlık süreci içindeki belirli bir tarihsel an üzerinden konumlandırmak ve düşünmek eğilimindedir.

Uygarlık süreci özelindeki bir kırılma, kopuş ya da dönüşüm olarak söz konusu tarihsel anın nasıl ve ne olarak tanımlandığı sorusu ikili bir işleve sahiptir. Birinci işlev, ekolojik düşünce temelindeki sorunların ve soruların üretildiği asli bir mecra olarak uygarlık eleştirisini mümkün kılan bir dinamik yaratır. Zira vurgulandığı üzere, tasvir edilen tarihsel an hem somut içeriğiyle bir uygarlaşma anı olarak sunulur hem de makro bir süreç olarak uygarlaşmanın doğal ve kaçınılmaz bir uzantısı olarak resmedilir. Atıfta bulunulan sorunun ikinci işlevi ise ekolojik düşüncenin farklı siyasal ideolojilerle eklenmemesini mümkün kılan dinamiklerin işlediği zeminin, aynı zamanda bu soru üzerinden de işleyen bir vasat olarak görünürlük kazanması özelinde karşımıza çıkar.

Bu noktada bu çalışmanın ele almayı önerdiği ikinci temel soruya yanıt vermeye çalışmak ve uygarlık eleştirisinin ekolojik tahayyül özelinde sahip olduğu merkezi konumun izlerini sürmek için farklı ideolojilerle eklemlenmiş ekolojik yaklaşımlara bakmak anlamlı olacaktır. Bunun için çıkış noktamız yukarda da işaret ettiğimiz gibi ekolojik düşüncenin ideoloji boyutunun bir dizi eklemlenme pratiği ile işlediği kabulü olacaktır. Burada eklemlenme pratiğinin işleyişinin Laclau'nun işaret ettiği anlamda bir "olumsallık" (Laclau, 2015: 38) temelinde gerçekleşen ve "ögeler arasında kimlikleri değişecek bir ilişki kuran her türlü pratik" (Laclau ve Mouffe, 2008: 169) olarak ele alındığını anımsatarak ekoloji ve diğer ideolojiler arasındaki eklemlenme ilişkisinin hem ekolojik düşüncenin temel sorularına verilen yanıtlar özelinde hem de söz konusu ideolojilerin sınırları üzerinde genişletici ve dönüştürücü bir etki yaptığının altını çizmek gerekir. Örneğin eko-muhafazakarlık bir yandan ekolojik düşüncenin yeni toplumsal hareketler ve sol düşünce ile olan bağının sağ spektruma kaydığı bir zemine hem de muhafazakarlığın muhafaza etmek arzusunun eko-merkezli bir düzleme genişleme eğilimine eşzamanlı olarak işaret etmesi açısından önemlidir. Ya da benzeri bir hatta eko-anarşizm hem ekolojinin politik ufkunun otorite ilişkisinin reddine götürülebilecek potansiyeline hem de

anarşizmin temel kabullerini eko-merkezli sorunlara uyarlamak becerisine dikkat çekmesi açısından bizatihi anlamlıdır.

İşaret edilen eklemlenme pratikleri belirli kurucu kabuller üzerinden işler. Ekolojik düşüncenin farklı siyasal ideolojilerle eklenmemesi bu türden bir kabul olarak uygarlık eleştirisinin yapıldığı düşünsel zemini de biçimlendirir. Bu noktada uygarlık eleştirisi, tüm bu eklemlenme pratiklerinin ortaklaştırıcı zeminlerinden biri olarak ekolojik düşünce içindeki kritik konumunu pekiştirir. Merkezileşen bir temel kabul olarak eko-merkezli sorunların tahayyülünün belirgin bir uygarlık eleştirisi üzerinde gerçekleşmesi, farklı ekolojik perspektifleri birbirine bağlayan bir ortak noktaya dönüşür. Farklılıklar ise daha çok bu uygarlık eleştirisinin tanımlayıcı karakteristikleri üzerinden kendini somutlaştırır.

Bu bağlamda altı çizilmeye çalışılan bu dinamiğe bir örnek olarak ekolojik düşünce özelinde dört ana eklemlenme pratiğine, bir başka deyişle ekoloji ve makro siyasal ideoloji bağlantısına atıfta bulunan şu dört ayrı ideolojik senteze işaret etmek yerinde olacaktır: Eko-sosyalizm, eko-muhafazakârlık, eko-feminizm ve eko-anarşizm. Eko-sosyalizm için eko-merkezli sorunların miladının doğanın bir tahakküm ilişkisinin nesnesi olduğu momente denk geldiğini söylemek mümkündür. Bu çerçevede doğanın nesneleştirilmesi ve sömürülmesi esasen üretim ilişkilerindeki bir dönüşümün uzantısı sayılır. Bu dönüşüm özel mülkiyetin kurumsallaşması ve kâr mantığının hâkim olduğu yeni bir sınıfın, burjuvazinin doğuşundan bağımsız değildir. Eko-sosyalist perspektiften bakıldığında uygarlık bu temelde eleştiriye açık bir görünüm arz eder. Zira eko-sosyalizmin uygarlık kritiği özü itibariyle bir kapitalizm kritiğidir. Bu bakış açısı üzerinden Batı dünyası için uygarlık, kapitalist dinamiklerin mümkün kıldığı bir süreç olarak cisimleşmekle kalmaz bizatihi kapitalizm ile eşitlenir. Dolayısıyla eko-sosyalizmin uygarlık kritiği, kapitalizmin uygarlığın başat biçimi olarak ekolojik yıkımdan ve talandan sorumlu tutulması bağlamında cisimleşir. Löwy'nin vurguladığı üzere, eko-sosyalizm de zaten temel olarak "kapitalist ilerlemenin ve piyasa ekonomisi üzerine kurulmuş bir medeniyetin genişliyor olmasının" doğal çevre ve insanlar için yarattığı tehlikelere dikkat çekmek ister (Löwy, 2014: 27).

Eko-muhafazakârlığın perspektifinden bakıldığında ise uygarlık kritiği -mahiyeti itibariyle- daha hayati bir konum arz eder. Nitekim muhafazakâr düşüncenin ilerleme nosyonundan duyduğu endişe, modernitenin çok boyutlu dönüşümleri karşısında hissettiği hoşnutsuzluk, sanayileşme süreçlerinin doğurduğu sonuçların yol açtığı sarsıntılara karşı organik bağları tarihsel bir zeminde oluşmuş cemaat yapılarını korumak refleksi, eko-muhafazakâr yaklaşımın uygarlık kritiğini daha belirgin bir hale getirir. Söz konusu yaklaşım

temelinde uygarlık, organik toplumun kendiliğindenliğine karşı bir tür tehlike hali olarak düşünülür. Bu tehlike hali, gelenekleri tehdit etmekle kalmaz; tarihsel sağduyu karşısında müdahaleci ve araçsal bir rasyonaliteyi de devreye sokar. Nihayetinde eko-muhafazakâr perspektif için doğayı yok eden, insan-doğa bütünlüğünü aşındıran dinamikler bu uygarlık nosyonunun bir ürünü olarak görülür. Açıktır ki burada uygarlığı maddi dinamiklerle ve ilerleme nosyonu temelinde tanımlayan bir temayül söz konusudur. Eko-muhafazakâr perspektifte uygarlık eleştirisi her şeyden önce "artan tüketim" anlayışının kınanması temelinde ahlakçı tonları güçlü bir materyalizm ve determinizm eleştirisidir (Scruton, 2013: 246). Dolayısıyla söz konusu eko-muhafazakâr arayışın temel amaçlarından birisi eko-merkezli sorunların otantik bir öz fikrine dönüş ile çözülebileceğini vurgulamaktır.

Eko-feminizm açısından bakıldığında -tahmin edileceği üzere- uygarlık eleştirisi yine son derece hayati bir konuma sahiptir. Zira "feminizmin erkek egemenliğini mümkün kılan dinamikleri anlama ve açıklama çabası ile ekolojik hareketin doğanın tahakküm altına alınmasına yol açan dinamikler üzerinde düşünmek gayretinin örtüştüğü bir uğrağa" (Türk, 2017: 379) işaret eden eko-feminizm; uygarlığı doğrudan bir eril tahakküm çabası ile özdeş olarak değerlendirir. Bu bakış açısı özelinde uygarlık eril bir kategoridir, erkek egemenliğine hizmet eder ve dahası bizatihi erkek uygarlığıdır. Erkek ve kadın, kültür ve doğa, egemen ve boyun eğen kategorileri bu uygarlığın dualizm üreten dinamiklerinin bir sonucudur. Kadının erkek karşısındaki ikincil konumu, toplumsal bir ürün olarak kültürün karşısında doğanın ikincil konumu ile örtüşmektedir. Eko-merkezli sorunlara yol açan tüm gelişmeler, tarihsel süreçlerin akışı içinde esasen bu eril uygarlık perspektifinin bir sonucudur. Eko-feminizmin uygarlık eleştirisi, uygarlık nosyonunun Batı merkezli ve sömürgeci bir anlayış temelinde bir dizi hiyerarşiyi ürettiğine ve meşrulaştırdığına dikkat çekmek ister (Plumwood, 38, 51-53, 64-65). Bu perspektiften değerlendirildiğinde eko-merkezli sorunlar bu hiyerarşi ilişkilerinin üretildiği zeminlerin semptomları olarak karşımıza çıkarlar.

Uygarlık eleştirisini sadece merkezileştirmekle kalmayıp onu bir hiyerarşi eleştirisinin asli mecrasına dönüştürmek eğilimi büyük ölçüde eko-anarşizm için de geçerli bir özelliktir. Eko-merkezli sorunların ve bu sorunların yol açtığı karanlık tablonun tarihsel olarak üretilmiş ve içselleştirilmiş otorite ilişkilerinden kaynaklandığını ileri süren eko-anarşist yaklaşım; uygarlık sürecini söz konusu otorite ilişkilerinin üretildiği bir tektonik olarak görür. Merkezi iktidar ilişkilerinin kurumsallaşması, ulus-devletlerin ortaya çıkması, monarşilerin yeknesak egemenliğinin modern devlet aygıtlarına dönüşerek kapsayıcılıklarını ve çeşitliliklerini arttırmaları eko-anarşizmin uygarlık kritiğinin dikkate değer unsurları arasında sayılabilir.

Burada önemli bir husus olarak zikretmek gerekirse, eko-anarşizmin uygarlık eleştirisi iktidar ilişkilerini salt kapitalist üretim ilişkilerine indirgemez. Mikro-sahalarda da etkileri izlenebilecek olan iktidar ilişkileri, en genel haliyle buyruk verme gücünün kurumsallaşması ve doğallaştırılması pratikleri temelinde düşünülür. Bu bağlamda eko-anarşist perspektif için eko-merkezli sorunlar aslında çok boyutlu bir iktidar nosyonuna dayanan modern uygarlığın eleştirisinden bağımsız düşünülemez.

Uygarlık eleştirisinin eko-anarşist düşünce içindeki izleri kabaca iki ana seyir izler. Bunlardan toplumsal ekoloji adıyla anılan birinci perspektif Murray Bookchin'in çalışmalarına dayanır. Bookchin modernitenin doğuşu ve kapitalizmin yükselişi gibi iki ana tarihsel momenti ekolojik dünyanın tahribi açısından kritik görse de uygarlık, onun gözünde kapitalizm öncesi bir süreç olarak ele alınır. Bu minvalde neolitik dönemin paylaşım, ortak yaşam ve doğayla uyum merkezli değerlerinin tasfiyesi; uygarlığın başlangıcını oluşturur. Bu çerçevede yine neolitik dönemin değerlerinin pre-modern devlet formasyonunun emeğe el koyan ve bir dizi dikey otorite ilişkisi tesis etmeyi amaçlayan eğilimi karşısındaki zayıflayışı ve çöküşü uygarlık sürecinin kurucu momentini oluşturur (Bookchin, 2013: 139-151). Bu moment daha sonra farklı bir biçime evirilir ve 16. Yüzyılla birlikte modern kapitalist devletler tarafından bir dünya-sistemine dönüştürülür (Wallerstein, 2014: 10-11). Bununla birlikte Bookchin, modernite öncesi dönem ve modernite sonrası dönem arasında uygarlığın bozucu etkileri temelinde bir devamlılık çizgisi çizer. Zira, bir kez daha belirtmek gerekirse, onun bakış açısından uygarlık moderniteye özgü bir süreç değildir, ondan çok daha önce ve sözü edilen dinamiklerle başlamış bir maddi akış halidir. Her şeye rağmen Bookchin için bu akış içinde neolitik değerlerin kalıntılarına rastlamak olasıdır. Bu bağlamda eko-merkezli sorunların üstesinden gelmek ve kapsamlı bir uygarlık eleştirisi yapabilmek bu değerleri yeniden diriltmekle ve "insanın biyolojik olarak kendi türüyle yaşamak, geniş ve özgürce tanımlanmış bir toplumsal grup içinde kendi türüne önem vermek ve sevgi göstermek çerçevesinde şekillendiği kesin bir biçimde kabul edecek olan" ekolojik bir toplumu tesis etmekle mümkün olacaktır (Bookchin, 2013: 152, 432). Öte yandan eko-anarşizm içindeki ikinci perspektif olarak anarko-ilkelcilik bu yönde bir iyimserliği paylaşmaz. Bu perspektifin uygarlık eleştirisi daha belirgin bir biçimde bir teknoloji eleştirisidir. Bu çerçevede bu akımın bir temsilcisi olarak John Zerzan şunları söyler: "İnsanlar daha önce asla böylesine güçsüzleştirilip, her konuda makinalara bağımlı hale getirilmemiştir; yeryüzü teknolojiden dolayı hızla imhanın eşiğine gelirken, bizim ruhlarımız da teknolojinin hükmedici yasalarından dolayı sinikleşerek donuklaşmıştır" (Zerzan, 2013: 238). Dolayısıyla ekolojik bütünlüğü tesis edebilmek için yapılması gereken şey köklere yahut "ilkel hale"

dönmektir. Anlaşılabileceği üzere, anarko-ilkelcilik için uygarlık tüm kötülüklerin kaynağıdır ve bünyesinde düzeltilebilecek ya da gözden geçirilip uyarlanabilecek herhangi bir değer taşımaz. Bu nedenle de yapılması gereken şey, onun tüm teknolojik dinamikleri ve bu dinamiklerle işleyen otorite ilişkileri ile birlikte tasfiye edilmesidir.

Görüldüğü üzere uygarlık eleştirisi, sadece ekolojik düşüncenin genel yapısının değil aynı zamanda onun diğer ideojilerle eklemlenmiş farklı görünümlerinin de merkezi bir unsurudur. Buradan hareketle bu çalışmanın cevaplayacağı son soruya, yani uygarlık eleştirisinin ekolojik düşünce özelindeki konumunun ekolojik tahayyülün sınırları açısından önümüze koyduğu sorular ve sorunların genel hatlarıyla ne olduğu sorusuna geçilebilir.

Her şeyden önce, ekoloji düşüncesi içinde "insanın kendisine yabancılaşmasının asli sorumlusunun medeni ilerleme" (Habermas, 2000: 192) olduğunu savunan Jean-Jacques Rousseau'cu bir yaklaşımın izlerini bulmak mümkündür. Bu yaklaşım özelinde "tabiat, bir bozulmamışlık alanıdır ve modern zamanların ilerleme saplantısından uzak bir mantığa sahiptir. İçinde yaşayanları gözetir ve onların birbirini gözetmesini kolaylaştırır" (Türk, 2016: 150). Bu yaklaşımın ekolojik düşünce içindeki izleri sürüldüğünde ekolojik düşüncenin farklı varyasyonları ile belirgin bir nostalji fikrinden tam olarak kaçamadığını söylemek mümkündür. Nostalji fikrinin bağlayıcı gücü ise ekolojik düşüncenin politik tahayyülünü aşındırma tehlikesi yaratır. Zira ekolojik düşüncenin sunduğu politik program ağırlıklı olarak geçmişin yeniden icadı türünden bir refleks içinden tanımlanmaktadır. Bu refleks ekolojik düşüncenin daha kapsamlı ve somut politik projeler üretmek becerisini zayıflatma tehlikesine yol açar. Ekolojik düşüncenin bu noktadaki potansiyel zafiyeti, köklerini salt geçmişten almayan güçlü bir politik gelecek programı sunamamak olarak somutlaşır. Bu çerçevede bir politik hareket olarak ekoloji, romantize edilmiş bir tahayyülün uzağında kalamadığı için güçlü bir politik düşünce olarak varkalmak niteliğini zayıflatan bir dinamikle yüz yüze kalır.

Yine bu minvalde ekolojik düşüncedeki haliyle uygarlık eleştirisinin -"uygar insan" ya da "modern birey" gibi kategorileri tarihsel bağlamının dışına çıkarmak riskine kapı açan bir biçimde- fazlasıyla genelleştirici ve Avrupa merkezli bir eğilime işaret ettiği de ifade edilebilir. Avrupa dışındaki kültürel ve coğrafi zemin özelinde uygarlığın gelişim çizgisi sorunu, ekolojik düşüncenin kurucu bir unsuru olarak uygarlık eleştirisinin kapsamlı ve üzerinde çokça düşünülmüş bir veçhesini sunmaz. Söz konusu eleştiride kalkış noktası belirgin bir biçimde ve ağırlıklı olarak Batı dünyası, özelde Avrupa toplumlarıdır. Michel Foucault'nun barbar ve yabanıl arasında çizdiği farkı düşünerek söyleyecek olursak uygarlık eleştirisi, ekolojik tahayyül içinde hem "ancak dışında bulunduğu ve yıkmaya ve sahiplenmeye çalıştığı bir

uygarlığa göre kavranan, belirginleşen, tanımlanabilen birisi" olarak barbar hem de henüz "toplumsal türden bir ilişki içinde bulunmamış", "elinde yaşamını, güvenliğini, mülkiyetini, mallarını güvenceye almak için vazgeçeceği bir tür özgürlük bolluğu olan kişi" olarak yabanıl kategorisini (Foucault, 2002: 202-203) tarihsel ilerleme anlatısına eş zamanlı olarak eklemlenmiş bir biçimde kavramsallaştırılır. Bu türden kavramsallaştırma girişiminin problematik tarafı modern uygarlık için kurucu önemdeki kimi tarihsel momentleri fazlasıyla genelleştirmesidir. Örneğin bu zaviyeden sanayileşme süreçlerinin gelişimi 18. yüzyılda başlatılan ve 19. yüzyılda doruğa çıkan bir kapitalistleşme dinamiğinden ayrılmaz. Ancak tarihsel olarak bakıldığında Charles Tilly'nin değindiği gibi, "sanayileşmenin tarihini saptamak, kentleşme ya da nüfus artışınınkini saptamaktan daha zordur, çünkü sanayi üretimi önce kırsal aile işletmelerinde ve küçük, dağınık atölyelerde genişlemeye başlamıştır; bu atölyelerde insanların çalışma yılları –hatta günleri- imalat, ticaret ve tarım arasında bölünmüş durumdadır" (Tilly, t.y: 51).

Benzer bir şekilde bu uygarlık eleştirisi bir kentliliğe geçiş anlatısı olarak da sunulur. Burada da sorun aşırı-genelleştirme, basitleştirme ve Avrupa merkezlilik eğiliminden bağımsız değildir. Kentleşme ve köylülükten çıkış bu perspektif özelinde eşzamanlı bir dinamik olarak sunulur. Oysa Avrupa tarihi özelinde bile süreç bu kadar eşzamanlı ilerlememiştir. Örneğin Max Weber "günümüzde modern uygar dünyanın büyük bir bölümünde, kentsel sosyal topluluktan ayrı bir kırsal toplum kalmamıştır" tespitini yapmakla birlikte "teknikteki devrimlere" rağmen Kara Avrupası'nda "geleneğin gücü ve kırsal nüfus tipleri"nin varlığından söz eder (Weber, 2008: 471-472). Nihayetinde ekolojik düşünce bağlamında uygarlık eleştirisinin eko-merkezli sorunların oluşumu sürecinde "geçmişi tahayyül etmek" gerekliliğine vurgu yapan haklı bir hassasiyeti yansıttığı, öte yandan bu hassasiyete eşlik eden uygarlık anlatısının çoğu zaman genelleştirilmiş ve zaman zaman bir hayli romantize edilmiş yapısı nedeniyle sorunsuz bir görünüm arz etmekten uzak olduğu söylenebilir.

Sonuç

Kritik, her düşünsel perspektifin kurucu unsurudur. Ekolojik tahayyül de başka pek çok şeyle birlikte bize bir uygarlık kritiği sunar. Bu kritiğin genel görünümlerine ve işlevlerine değinen bu çalışma; uygarlık eleştirisinin ekoloji düşüncesi için kurucu bir düşünsel unsur olduğu varsayımı üzerinden söz konusu eleştirinin eko-merkezli sorunlara yol açan dinamikler temelinde nasıl devreye sokulduğuna ve bu dinamiklerin farklı ekolojik pozisyonlar özelinde nasıl düşünüldüğüne değinmeye çalışmıştır. Bu çaba çerçevesinde uygarlık eleştirisinin ekolojik düşünce için kurucu olduğu kadar sınırlayıcı ve ekolojik düşünce için belirli risklere kapı açan bir niteliğe de sahip olduğuna işaret edilmiştir. Bu temelde uygarlık eleştirisinin ekoloji düşüncesindeki yerinin en genel haliyle bir ilerleme eleştirisi olduğu söylenebilir. Belki de bu nedenle ve tüm bu tartışmadan hareketle, ekolojik düşünce içinde uygarlık nosyonunun temsil ettiği merkezi konumun bir ölçüde Walter Benjamin'in *Tarih Kavramı Üzerine*'de söylediklerini anımsattığını iddia etmek mümkündür:

> Klee'nin, Angelus Novus adlı bir resmi vardır. Bir melek betimlenmiştir bu resimde; meleğin görünüşü, sanki bakışlarını dikmiş olduğu bir şeyden uzaklaşmak ister gibidir. Gözleri, ağzı ve kanatları açılmıştır. Tarihin meleği de böyle gözükmelidir. Yüzünü geçmişe çevirmiştir. Bizim bir olaylar zinciri gördüğümüz noktada, o tek bir felaket görür, yıkıntıları birbiri üstüne yığıp, onun ayakları dibine fırlatan bir felaket. Melek, büyük bir olasılıkla orada kalmak, ölüleri diriltmek, parçalanmış olanı yeniden bir araya getirmek ister. Ama cennetten esen bir fırtına kanatlarına dolanmıştır ve bu fırtına öylesine güçlüdür ki, melek artık kanatlarını kapayamaz. Fırtına onu sürekli olarak sırtını dönmüş olduğu geleceğe doğru sürükler; önündeki yıkıntı yığını ise göğe doğru yükselmektedir. Bizim ilerleme diye adlandırdığımız, işte bu fırtınadır (Benjamin, 2000: 42).

Kaynakça

Aktürk, Ş. (2007). "Braudel'den Elias'a ve Huntington'a 'Medeniyet' Kavramının Kullanımları", *Doğu Batı*, sayı 41, ss. 147-175.

Benjamin, W. (2000). "Tarih Kavramı Üzerine", *Pasajlar*, çev. Ahmet Cemal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bookchin, M. (2013). *Özgürlüğün Ekolojisi: Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü*, çev. Mustafa Kemal Coşkun, İstanbul: Sümer Yayıncılık.

Bourdieu, P. (2015). *Devlet Üzerine: Collège de France Dersleri (1989-1992)*, çev. Aslı Sümer, İstanbul: İletişim Yayınları.

Braudel, F. (2006). *Uygarlıkların Grameri*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi.

Elias, N. (2002). *Uygarlık Süreci: Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler cilt 2: Toplumun Değişimleri Bir Uygarlaşma Teorisi İçin Taslak*, çev. Erol Özbek, İstanbul: İletişim Yayınları.

Elias, N. (2004). *Uygarlık Süreci: Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler cilt 1: Batılı Dünyevi Üst Tabakaların Davranışlarındaki Değişmeler*, çev. Ender Ateşman, İstanbul: İletişim Yayınları.

Foucault, M. (2002). "3 Mart 1976 Tarihli Ders", *Toplumu Savunmak Gerekir*, çev. Şehsuvar Aktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Freud, S.(1962). *Civilization and Its Discontents*, çev. James Strachey, New York: W. W. Norton & Company Inc.

Huntington, S. (2002). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, çev. Mehmet Turan Ve Cem Soydemir, İstanbul: Okuyan Us Yayın.

Habermas, J. (2000). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Çev. Tanıl Bora Ve Mithat Sancar, İstanbul: İletişim Yayınları.

Laclau, E. Ve Chantal M. (2008). *Hegemonya Ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*, Çev. Ahmet Kardam, İstanbul: İletişim Yayınları.

Laclau, E. (2015). "Siyasetin Öznesi, Özne Siyaseti", *Evrensellik, Kimlik Ve Özgürleşme*, Çev. Ertuğrul Başer, İstanbul: Birikim Yayınları.

Löwy, M. (2014). *Ekososyalizm: Kapitalist Ekolojik Felakete Radikal Bir Alternatif*, Çev. Hande Turan Abadan, Ankara: Epos Yayınları.

Plumwood, V. (2004). *Feminizm Ve Doğaya Hükmetmek*, Çev. Başak Ertür, İstanbul: Metis Yayınları.

Scruton, R. (2013). *Green Philosophy: How To Think Seriously About The Planet*, London: Atlantic Books.

Tılly, C. (T.Y.). *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*, Çev. Özden Arıkan, İstanbul: Yeni Binyıl Yayınları.

Türk, H. B. (2016). "Murray Bookchin'in Siyasal Düşüncesinde Rousseau'nun İzleri", *FLSF (Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2016 Güz, Sayı: 22, Ss. 147-162.

Türk, S. M. (2017). "Ekofeminizm Ve Dualizm Fikri", *FLSF(Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2017 Güz, Sayı: 24, Ss. 377-392.

Wallersteın, I. (2014). *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, Çev. Ender Abadoğlu Ve Nuri Ersoy, İstanbul: Bgst Yayınları.

Weber, M. (2008). "Almanya'da Kapitalizm Ve Kırsal Toplum", *Sosyoloji Yazıları* (Haz. Hans H. Gerth Ve C. Wright Mills), Çev. Taha Parla, İstanbul: Deniz Yayınları.

Zerzan, J. (2013). *Gelecekteki İlkel*, çev. Cemal Atila, İstanbul: Kaos Yayınları.